

Abnormaal creatief?

Zijn alle genieën gek? Over de waanzinnige kostprijs van virtuositeit

Abnormaal creatief?

Zo'n 120 jaar geleden afgesneden, maar onlangs haalde het oor van Vincent van Gogh nog maar eens het nieuws. 's Mans oor blijft nu eenmaal fascineren, als hét symbool voor de link tussen geniale creativiteit en waanzin. Twee zijden van hetzelfde muntstuk, inderdaad? Of gewoon een waanzinnig creatief verzinsel? door Guinevere Claeys

Neem Amy Winehouse. Haar langverwachte comebackconcert in Londen voor dit weekend heeft ze andermaal afgeblazen. Zoveel talent op overschot dat de Londense straatkat er gerust nog een tijdje morsig mee om kan gaan. En dat weet ze best. Ze zullen haar immers boven de massa blijven uitdillen: die kolkende stem en magische soultouch waarmee ze de wereld verbaasd stil kreeg.

Carrière gebeiteld, roem en faam niet meer te mislopen, rijkdom verzekerd. En toch gaat het niet goed met Amy. Hardnekkige verslavingsproblemen, rehab of niet. De oorzaak? Daar wagen psychologen op afstand zich niet graag aan. Maar de Nederlandse psycholoog Jean-Pierre van de Ven, die vaak met verslaafden werkt, ondernam in het magazine Vrij Nederland toch een voorzichtige poging. "Zelfdestructie is een selffulfilling prophecy", zegt hij. "Het gaat om mensen die een lage dunk hebben van zichzelf. Ze vinden zichzelf waardeloos, en dan mag het ook niet goed met je gaan. Op het moment dat iets dreigt te lukken, moet je dat keihard onderuit schoffelen."

Bij Winehouse ziet Van de Ven bovendien verschillende stoornissen mogelijk. Eetproblemen en zelfverminking zouden op een **persoonlijkheidsstoornis** als borderline kunnen wijzen. Haar overmatige drugs- en drankgebruik op een bipolaire stoornis - een manisch-depressieve psychose dus. Dat zou de twee extreme ritmes verklaren: tijdens een manische periode bulk je van de creativiteit, tijdens de depressie stellen die prestaties niets meer voor. En mensen die psychisch kwetsbaarder zijn, grijpen sneller naar drank of drugs. De muziekwereld barst van de dolende snuivende, drinkende, doodongelukkige creatievelingen. Al heeft hun huidige patroonheilige Pete Doherty zich naar eigen zeggen definitief herpakt.

Trieste verhalen, en zo zijn er wel meer. Geniaal creatief, maar tegen een waanzinnige kostprijs. Beach Boysbrein Brian Wilson ging zozeer uit de bocht dat zijn psychiater bij hem kwam inwonen. Pianovirtuoos David Helfgott overwon moeiteloos het onspeelbare pianoconcert nr.3 van Rachmaninoff, maar moest de duimen leggen voor schizofrenie. Beeldhouwster Camille Claudel hakte in buien van razernij haar eigen beelden kapot en stierf eenzaam in een centrum voor geesteszieken. Schrijfster Virginia Woolf stapte zelf uit het leven, omdat ze stemmen hoorde en het gevoel had gek te worden. Dichter Arthur Rimbaud schreef het volgens sommigen veelzeggende vers 'Je est un autre'. En dat Honoré de Balzac 2.500 personages heeft kunnen verzinnen voor zijn Comédie humaine zou hij volgens sommigen louter te danken hebben aan de manische fases van zijn bipolaire stoornis.

En wat Van Gogh betreft. De vraag of de schilder zelf dan wel een boze Paul Gauguin het mes in 's mans oor zette, doet er eigenlijk weinig toe. Van Gogh ging hoe dan ook allerminst huppelend door het leven: sommigen vermoeden temporale epilepsie, anderen schizofrene psychose, nog anderen gokken op intoxicatie door pigmenten in zijn verf. Feit is dat hij in een stary, stary night moe en uitgeput een punt achter zijn leven zette.

Goddelijke waanzin

Toeval? Volgens nogal wat deskundigen allerminst. De Amerikaanse psychiater Arnold Ludwig van de universiteit van Kentucky concludeerde na nauwgezet onderzoek dat onder kunstenaars bijna twee keer zo vaak mentale stoornissen voorkwamen. Bij dichters gaat volgens zijn onderzoek zelfs een op de vijf over tot zelfdoding. Manisch-depressieve psychose bleek de meest voorkomende stoornis.

Een inzicht dat niet nieuw is. De Griekse wijsgeer Plato had het al over de "goddelijke waanzin der dichters" en volgens Aristoteles waren "alle mannen die uitzonderlijk zijn geweest in de wijsbegeerte of de politiek of de literatuur of de kunsten, melancholici". De Romein Seneca beweerde boudweg dat geen enkel groot genie niet ook een klein beetje gek is, en filosoof Arthur Schopenhauer situeerde het genie amper één verdieping hoger dan de waanzin.

Er kan niet anders dan een link zijn, vinden sommige deskundigen. Want mentale stoornissen zijn al duizenden jaren oud. Volgens de evolutieleer zouden ze dus al lang uitgestorven zijn als ze geen overlevingsfunctie hadden. Die functie zien ze in de uitzonderlijke creativiteit die met de stoornissen vaak hand in hand gaan. Psycholoog Gordon Claridge van Oxford University: "Een milde vorm van bipolaire stoornis of schizofrenie genereert een bijzondere flexibiliteit en lenigheid in gedachten, een uitzonderlijk associatief vermogen, een openheid en een onverschrokkenheid die de creativiteit tot een hoger niveau kunnen tillen."

De vermaarde Amerikaanse psychologe Kay Redfield Jamison bevestigt dat. Zij schreef een boek over de specifieke link tussen manische depressie en artistiek temperament. Volgens haar vallen de voedingsbodems van beide heel vaak samen. Mensen die lijden aan zo'n bipolaire stoornis zouden tijdens een manische periode een ongelooflijke associatiedrift hebben: ze denken razendsnel, maken verrassende denksprongen en zijn ontzettend productief. Dankzij de depressieve ondertoon worden die creatieve bokkensprongen uiteindelijk ook netjes gekaderd en krijgen ze een concrete afwerking.

Anderen zijn voorzichtiger. En durven niet zomaar een rechte lijn te trekken tussen geniale creativiteit en mal de vivre. Jan Godderis bijvoorbeeld, hoogleraar psychiatrie aan de Leuvense universiteit. "Ikzelf durf alvast niet zomaar een causaal verband te leggen tussen de twee. Dat er een analogie bestaat tussen beide begrippen, dat staat wél vast. Want wat is genialiteit? Iets wat zich buiten het gewone plaatst. Een genie heeft intuïties die anderen niet hebben, ziet verbanden die anderen ontgaan, creëert zaken die oorspronkelijk zijn, nieuw. En die dus vaak op onbegrip stoten bij anderen die niet verder kunnen kijken dan het bestaande. Geniale creatievelingen kleuren met andere woorden buiten de lijntjes."

"Ook gekheid situeert zich in het buiten-gewone. Als iemand 'gek' is op iemand anders, dan is dat buitenmaats, met een abnormale intensiteit. De twee begrippen gaan dus duidelijk hand in hand. Maar dat betekent nog niet dat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Of dat het ene noodzakelijk in het andere uitmond. Er zijn voorbeelden genoeg die dat lijken te demonstreren. Maar dat geldt ook omgekeerd: er zijn heel veel grote en creatieve geesten geweest die een zeer evenwichtig psychisch leven hebben geleid."

En daar heeft Godderis een punt. Kijken we maar naar de schilder die bij ons de 'zotste' taferelen in onze geschiedenis heeft geschilderd: René Magritte. Bezoek zijn net geopende museum en het lijkt surreëel dat een geestelijk stabiele mens het penseel vasthield. En toch. Magritte leidde een opvallend kabbelend bestaan aan de zijde van vrouw Georgette, liet elke dag trouw de hond uit, kleepte zich als een respectabele burgerman en schilderde vaak simpelweg aan de keukentafel. Kwamen de patatten op tafel, dan moesten de meesterwerken maar even plaats ruimen. Een zeer stabiele geest, Magritte, beide voeten ontzettend stevig op de grond. Zeker voor iemand wiens moeder zichzelf verdrong in de Samber toen hij amper veertien was.

Aanstellerij?

"Bovendien", merkt Godderis nog op, "is het een typisch romantisch idee dat melancholie en mal de vivre, als een soort opgeroepen weltschmerz, een voorwaarde zijn om echte kunst te maken. Om, ik zeg maar, echt mooie, doorwrochte gedichten te kunnen schrijven." En dat is ook letterlijk een romantisch idee, want sterk gecultiveerd in de romantiek. Het tijdperk, namelijk, van de poète maudit: leeft bewust in de achterbuurten van het leven, koketteert ermee, zuipt, rookt, gokt zich kapot en wentelt zich in een intellectuele pijn van het zijn. Aanstellerij. Maar wel noodzakelijk, anders lijkt de kunst niet authentiek. Een verkoopstrucje zelfs, bij sommigen. Salvador Dalí had dat door, naar verluidt. Zijn mentale balans was dan wel niet helemaal in evenwicht, hij benadrukte zijn 'waanzin' maar wat graag met gekke bekken en andere stijlfiguren. Intussen wist hij zelf wel wat er gaande was en wat niet: "Het enige verschil tussen mij en een halve gare is dat ik niet gek ben."

De grens tussen waanzin en geniale creativiteit hoeft daarom niet noodzakelijk overschreden te worden, flinterdun is ze blijkbaar wel. Roept het een het ander op? Of omgekeerd? Gaat het om aanstellerij? Of wel integendeel? Wat er ook van zij, de gek en het genie blijven een onafscheidelijk duo. Al dan niet in onze verbeelding. Want zo hebben we ze het liefst, lijkt het wel: maffe genieën, wereldvreemde kunstenaars, getormenteerde artiesten. "This world was never meant for one as beautiful as you." Zonder dat afgesneden oor had Don McLean wellicht nooit een ode gezongen aan de rusteloze kunstenaarsziel van Vincent van Gogh. Amy Winehouse kan dus met een gerust hart nog enkele comebackconcerten annuleren.

Psycholoog Gordon Claridge:

Een milde vorm van bipolaire stoornis of schizofrenie genereert een bijzondere flexibiliteit en lenigheid in gedachten, een uitzonderlijk associatief vermogen, een openheid en een onverschrokkenheid die de creativiteit tot een hoger niveau kunnen tillen

n Schilder Vincent van Gogh ging allerm minst huppelend door het leven. Sommigen spreken van temporale epilepsie, anderen van schizofrene psychose of intoxicatie door pigmenten in zijn verf. Het overmatige drank- en drugsgebruik van zangeres Amy Winehouse kan dan weer wijzen op een manisch-depressieve psychose.

Bron:

CLAEYS GUINEVERE, *Abnormaal creatief?* In: De Morgen 30 mei 2009,
<http://www.mediargus.be/net/Services/Frames/Article.aspx?id=44366C33507A674B416F50505A336A592F6B6E7A6E413D3D&results=59&criteria=1938ACE7FD95B9E17748D66E1E396A2C&edition=&opt=&highlight=persoonlijkheidsstoornis>